

Szelényi Iván

Strukturális mobilitás, új munkásosztály és etnicitás (mint társadalmi konstrukció)¹

Nem tartozom a Kemény István-szakértők közé. Kemény munkásságának jelentős része kéziratban van vagy különböző intézmények belső kiadványaként jelent meg. Kemény István tanítványai hivatottabbak nálam, hogy munkásságát összefoglalják. Én csak néhány különösen jelentős műre hivatkozom, azok között is elsősorban azokra, melyek a saját munkásságomra nagy hatást gyakoroltak. Mindössze három témát emelek ki rendkívüli munkásságából – Kemény mindhárom területen élenjáró szerepet töltött be.

A társadalmi mobilitásnak nem vagyok szakértője, de azért annyit értek a témához, hogy Kemény a hatvanas évek végén ezzel kapcsolatos írásaiban felismerjem nemcsak azt, hogy az mennyiben gazdagította a magyar mobilitáskutatást, hanem mennyire előre jelezte azt a „forradalmat”, ami a nemzetközi mobilitáskutatásban a hetvenes években lezajlott, s ami a mai napig izgalomban tartja a mobilitáskutatókat. A másik két téma alapvetően befolyásolta az én akkori és későbbi munkásságomat, s itt Keménynek az „új munkásosztállyal” kapcsolatban kifejtett elméleti tevékenységére gondolok, illetve az 1971-es romakutatás rendkívüli újításaira, az etnikumnak, illetve konkrétan a roma etnicitásnak társadalmi konstrukcióként való értelmezésére („cigány az, akit a társadalmi környezete cigánynak tart”).

A strukturális mobilitás kérdésének felvetése

Kemény tudomásom szerint már a Központi Statisztikai Hivatal első nagy mobilitásvizsgálata kezdetén bekapcsolódott először Ferge Zsuzsa, majd Andorka Rudolf mellett ebbe a rendkívüli vizsgálatba (Ferge, Láng, Mód és Kemény 1966). A vizsgálat gondos elemzése előtt általános volt az a feltételezés, hogy a szocialista társadalomban lényegesen nagyobb volt a mobilitás, mint a tőkés piaci társadalmakban. Kemény már 1967-es írásaiban óvatosságra

¹ Első megjelenés: Athenaeum 2(4), 2016. december 1.: 11–15.

intett, hiszen egy jelentős része annak, amit a szocialista társadalmakban szülő-gyermek mobilitásnak mértek, társadalmi struktúraváltozásból következett, s mindenekelőtt az erőltetett ütemű iparosítás következménye volt (Kemény 1967). Egy 2007-ben adott interjújában Kemény már azt mondta, a valóságos mobilitás, ami a társadalom nyitottságát jelzi, éppen sssel kevesebb lehet, mint hasonló piacgazdaságokban.

Nem tudom biztonsággal megmondani, hogy ebben a kérdésben volt-e vita Kemény, Ferge Zsuzsa és Andorka Rudolf között ezekben az években. Andorka talán Keményhez hasonlóan hajlandó volt a társadalom reprodukciójának a jelenségét hangsúlyozni. Ugyan a háború előtti magasabb társadalmi státuszú rétegek gyerekei küszködtek nehézségekkel, hogy szüleikhez hasonló társadalmi pozícióba kerüljenek, de ez inkább a folyamat lelassulását jelentette, mondjuk az „osztályidegen” gyerekeknek néhány évet kellett várniuk, míg egyetemre kerültek, de azért előbb-utóbb legtöbbször csak odajutott.

Andorka saját életpályája jól illusztrálta ezt. Horthy spanyolországi nagykövetének a fiát egy ideig megmacerálták, de azért idővel a Központi Statisztikai Hivatalnál főosztályvezető, később a Közgazdasági Egyetemen professzor lett belőle a szocializmus alatt.

Mint Bourdieu tanítványa, Ferge is pontosan látta, hogy a társadalmi struktúra főleg a családon és iskolarendszeren keresztül reprodukálódik (gondoljunk itt Bourdieu kulturálistökefogalmára) (Bourdieu 1997). De megint csak – akár személyes élettapasztalatok alapján – arra a következtetésre jutott, hogy a szocialista oktatás és káderpolitika nyomán (ebben az iskolarendszer átalakítása is szerepet játszott, a nyolc általános bevezetése, a szakközépiskolából egyetemre kerülés lehetősége, az esti felnőttoktatás) a munkás- és parasztszármazású fiatalok értelmiségi és vezető pozícióba kerülésének megnöttek az esélyei. Ez persze inkább volt igaz a szocializmus korábbi, mint későbbi időszakára, de a mechanizmusok valamilyen mértékben még a 80-as években is működtek.

Kemény a strukturális és cirkuláris mobilitás közötti különbségtétellel, avagy a társadalom nyitottságának kérdésével úttörő szerepet játszott, még akkor is, ha hasonló témák más magyar kutatókat is foglalkoztattak. Áll ez persze nemzetközileg is. Lipset és Bendix már 1957-es *Social Mobility in Industrial Society* című könyvükben (Bendix és Lipset 1959) kétségbe vonják, hogy az Egyesült Államok valóban annyira a „lehetőségek” országa, vagyis annyira „nyitott társadalom”, mint azt nemcsak a közvélemény, de a legtöbb szakember is véli. Rámutatnak arra, hogy az USA-ban gyorsabb volt a strukturális változás, gyorsabb volt a mezőgazdasági népesség csökkenése és a fehérgealléros népesség növekedése, de messze nem a következtetéseket nem mertek levonni, mert tisztában voltak a rendelkezésükre álló statisztikai eszközök korlátozottságával.

Kemény 1967–68 körüli munkájával mintegy előre jelezte az irányt, amerre a mobilitáskutatás haladni fog, de ehhez a hetvenes években a logisztikai regressziós modellek kifejlesztésére volt szükség. 1975-ben Featherman, Jones és Hauser publikálták úttörő tanulmányukat, amiben megfogalmazták az úgynevezett FJH-hipotézist (vö. Featherman, Jones és Hauser 1975), amely a loglineáris modellek alkalmazásával arra a következtetésre jut, hogy a „társadalmi fluiditás”, tehát az a mobilitás, ami strukturális változások után marad, általában csekély, s alig mutatható ki különbség az országok között. Andorka nem azonos, de hasonló következtetésre jutott magyar adatokkal hasonló módszert használva.

Mondandóm lényege: Kemény úttörő munkát végzett, amikor a 70-es évek fejleményeit előre jelezve megfogalmazta a strukturális mobilitás fontosságát. Igazán nagy teljesítmény volt.

Hajlamos vagyok azt hinni, hogy különösen a politika vezérelte erőltetett strukturális mobilitás igencsak nyitottabbá teheti a társadalmat. 1992-es TÁRKI-tanulmányában Andorka is jelzi az 1949–64 közötti korszak sajátosságát, bár éppen az 1962–64-es adatokat nem elemezte. Az 1973–1992 közötti adatokból Andorka egy FJH-hipotézishez hasonló következtetésre jutott, bár látta jelét Treiman és Ganzeboom hipotézisének is, mely valamelyes cirkulációnövekedést vélt felfedezni a gazdaságilag fejlettebb társadalmakban.

Legalábbis a szocializmus első 10–15 évében a diszkriminatív iskolai felvétel, a káderrekutáció és a paraszti lét a piacgazdaságokhoz képest gyorsabb elsorvadása falun nyitottabbá tette a társadalmat, s a posztkommunista átalakulás során éppenséggel ennek a nyitottságnak a bezáródását lehet megfigyelnünk (legalábbis erre utal Gerber és Hout (2004) úttörő tanulmánya a posztkommunista Oroszországról).

Az új munkásosztály elmélete

Büszke vagyok rá, hogy Kemény egyik legfontosabb tanulmánya a magyar munkásosztályról a *Szociológia* című folyóirat első számában jelent meg, amikor igen rövid ideig ennek a folyóiratnak a szerkesztője voltam (Kemény 1972).

Én préseltem ki ezt a dolgozatot Pistából. (Sajnos Haraszi Miklós *Darabberét* már nem tudtam megjelentetni, abból már Gyorskocsi utcai úgy lett, bár – őszintén megvallva – szerkesztőként nem hittem a kézirat publikálhatóságában, és a Gyorskocsi utcában ezt is vallottam, abban a hiszemben, hogy ezzel segíték Harasztinak.)

Az új munkásosztály gondolata is a levegőben volt. André Gorz használta talán először 1967-ben az „új munkásosztály” fogalmát, de ebben az időszakban még úgy vélte, hogy a munkásosztály forradalmi ereje a legmagasabban képzett munkások, mérnökök között található (1980-ra már egészében „búcsút mondott a munkásosztálynak”, s azt képzelte, az osztályok helyét társadalmi mozgalmak veszik majd át) (Gorz 1975 [1967]).

S. M. Miller 1969-ben használta, de egészen más értelemben az „új munkásosztály” fogalmát, ő ezzel a legszegényebb, hátrányos helyzetű munkásokra gondolt, akik meg fogják kívánni a társadalompolitika radikális átalakulását (nagyon amerikai elmélet a „szegénység elleni háború” kellős közepén).

Kemény újosztály-elmélete gyökeresen különbözik Gorzétól, s csak valamelyes rokonságot mutat S. M. Miller elméletével (Miller 1968). Kemény a szocialista – s különösen magyar szocialista – fejlődés alapján azt hangsúlyozta, hogy itt az erőltetett iparosítás következtében kialakult egy olyan új munkásosztály, amelyik elsősorban a parasztságból verbuválódott, meg is őrzött valamelyes paraszti hagyományokat mentalitásában, s gyakran megmaradt a mezőgazdasághoz is közelálló falusi lakosnak. Ez az elmélet pontosan leírja a hatvanas évek magyar fejlődését, s valószínűleg többé-kevésé érvényes a legtöbb szocialista országra is. Kemény azt is pontosan látta, hogy ez az új munkásosztály a proletariátus alján helyezkedik el leginkább (segéd- vagy betanított munkás), aránylag kevés kerül a szakmunkások közé. Kemény elmélete a nyelvük hegyén volt más magyar társadalomkutatóknak is, ám senki sem fejtette ki azt ebben a tisztaságában és koherenciájában.

Itt elsősorban a Kemény által személy szerint nem túlzottan kedvelt Márkus Istvánra és az ő „utóparaszttság”-elméletére gondolok. Márkus ugyanerről a folyamatról írt, de kiváló

falukutatóként inkább a falu és a parasztság, s nem a város és a városi ipar szemszögéből (Márkus 1973). (Én Márkustól is sokat tanultam, emberi gyengeségeit nem ismertem, tudósként nagyra tartottam és tartom. Briliáns elme volt, s ha bűnözött is, az Úr bocsássa meg neki.) Ezekben az években ez a kérdés engem is nagyon foglalkoztatott, s Kemény elmélete döntő hatást gyakorolt rám.

1970–71-ben jártuk végig Manchin Róberttel az országot egy országos faluszociológiai felmérést előkészítendő, s nem kerülhették el figyelmünket a falvak életében bekövetkezett döntő változások: sok magyar falu „alvófaluvá” vált, a férfiak jó része városi munkahelyre utazott, a falvakat (s a szövetkezeteket is, főként a háztáji gazdaságokat) az asszonyok lakták be és látták el. De az én megközelítem, ami az 1971-ben megjelent *A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai* című, Konrád Györggyel együtt jegyzett írásomban látott napvilágot (Konrád és Szelényi 1971), közelebb állt Márkus György „paraszt-munkás” felfogásához, a folyamatot a falvak és a parasztság oldaláról közelítettem meg.

Azután az 1988-ban megjelent *Szocialista polgárosodás* című könyvemben – ami szintén a kései szocialista falusi társadalomról szólt – három folyamatról beszéltem: káderesedésről, proletarizációról és polgárosodásról (Szelényi 1992 [1988]). Úgy véltem, a hatvanas évek közepétől a nyolcvanas évek közepéig a magyar falvakban a proletarizáció (parasztból munkássá válás) mellett volt egy mások folyamat is: „parasztpolgárosodás, kis kispolgárosodás” (ezzel az árutermelőbe forduló, nagyobbodó háztáji gazdaságokat művelő családokra gondoltam).

Nos, a történelem Keménynek adott igazat. 1990-ben a termelőszövetkezetek felszámolásával az általam leírt (s ma is azt gondolom, akkor valóban létezett) kispolgárosodás szét hullott, az akkor polgárosodó falusi népességből vagy proletár (új munkásosztály), vagy sok esetben munkanélküli vagy rokkantnyugdíjas lett. Amikor mainapság hazai polgárosodásról beszélnek, leginkább a közép- és főként a nagy burzsoáziára gondolnak. Hazai gazdaságpolitikánk főként ezeknek a rétegeknek az érdekeit szolgálja.

Etnicitás mint társadalmi konstrukció

Kemény 1971-ben végezte el az 1893-as cigányösszeírás után a kiemelkedően legjelentősebb roma-társadalom-kutatást (Kemény 1976). Kutatását leginkább az ösztönözte, hogy a népszámlálások romaadatai megbízhatatlanoknak tűntek. A romák számát a közhiedelemnél sokkal alacsonyabbra becsülték, s ráadásul ezek a számok népszámlálásról népszámlálásra ingadoztak is. A magyar népszámlálások általában cigányoknak azokat tekintették, akik magukat cigány anyanyelvűnek vagy cigány nemzetiségűnek vallották (ilyen még a Kemény-felmérés után végrehajtott 1980-as népszámlálásban is 24 000, illetve 6 400 fő volt). Ezzel szemben az 1893-as cigányösszeírás azokat tekintette cigánynak, akiket cigány származásúaknak véltek vagy antropológiai jegyeik alapján cigányoknak ítélték (ezeknek a számát több mint 70 000-re becsülték).

Kemény nagyon helyesen és úttörő módon nem fogadta el a népszámlálások definícióját, de még az 1893-as összeírás cigánymeghatározását sem, hanem azt tekintette cigánynak, „akit a társadalmi környezete annak tart”. Ezzel a mondhatnánk hősi tettel Kemény egy csapásra csatlakozott a hatvanas-hetvenes években hegemonná váló „konstruktivista etnikumkutatók” közé, akik Georg H. Mead és Alfred Schütz „szimbolikus interakcionizmus”-ától, vala-

mint Berger és Luckman szociológiájától inspiráltan elvetették az etnicitás „primordialista” (vérségi, közös származáson alapuló) vagy „esszencialista” (kulturálisan-nyelvileg determinált) meghatározását, s az etnikumot társadalmi konstrukcióként fogták fel (olasz az, aki magát olasznak tartja, vagy akit környezete annak vél, „hispanic”, aki magát annak tartja, vagy akit környezete annak vél stb.).

A romakérdéssel magam is 1970–71-ben kezdtem foglalkozni, Manchin Róberttel közös országiárásunk során, amikor mintegy száz községben végeztünk tűrhetően alaposan előkészítő terepmunkát (községenként fél napot, néha másfél napot töltöttünk el, volt, ahova többször visszamentünk). Néhány körzetbe néhány napos terepmunkára diákjaimmel is visszatértem. Ekkor tűnt fel nekünk, hogy útvégi kis falvakban, ahol a demográfusok a falu népességének a kihalására vártak a népszámlálási adatok alapján, a népesség ugyan egyelőre csökkent, de emellett történt egy népességváltozás is, a kiigyekvő módosabb parasztok helyébe a legszegényebbek, s közöttük gyakran romának vélt családok költöztek.

1972 nyarán Pécsen egy faluszociológiai konferencián tartottam előadást a „faluosztályokról.” Azt a hipotézist állítottam fel, hogy a magyar regionális rendszer periferiáján elhelyezkedő kistelepüléseken nyomorgók, jórészt – vagy ki tudja, talán teljesen – románok lakta gettók alakulnak ki. Előadásom a regionális tervezők körében óriási botrányt váltott ki, a tanulmányom ekkor magyarul már nem volt közölhető.

1989-ben aztán Havas Gábor és Ladányi János azzal kerestek meg, hogy menjek velük Csenyétére, mert mintha ott valami olyasmi történne, mint amiről az 1972-es előadásomban beszéltem. Velük mentem, s benne is ragadtam ebben a kutatásban, ahol tizenegy évig végeztem terepmunkát (évente három-négy alkalommal jártam ott, amikor haza tudtam jönni Amerikából), s feldolgoztam a 19. század elejétől 2000-ig a falu teljesnek mondható demográfiai történetét. Többek között erről számoltunk be Ladányi Jánossal közösen kiadott könyvünkben (Ladányi és Szelényi 2004).

Amikor Pista 2007-es, már említett interjújában arra utal, hogy én nem vagyok cigányszakértő, teljesen igaza van – nem voltam és nem is vagyok az. Amikor az interjúban azt állította, hogy én annyit tudok a cigányokról, hogy egyszer elvittek egy milánói gettóba, ezért a tudásom cigányturizmus, azzal kicsit túlzott. Engem soha senki nem vitt Milánóban cigánygettóba, de megfordultam életem során néhány hazai, romániai, szlovákiai, illetve bulgáriai romának vélt gettóban, s anyakönyvekből is indexkártyákra gyűjtöttem vagy tízezer cigánynak vélt személy demográfiai adatait. S ha Pista erről nem hallott, legalább a könyvünkbe belenézhetett volna. E kitérő után hadd térjek vissza az etnikai identitás kérdéséhez és Pista cigánykutatásának a dicséretéhez.

Engem az etnikai identitás problémája egészen addig nem foglalkoztatott, amíg a Ford Alapítványtól nem kaptam egy nagyobb kutatási támogatást, hogy végezzek Kelet-Európában survey jellegű kutatást szegénységről, s lehetőleg azon belül a roma szegénységről. A kutatást Oroszországban, Lengyelországban, Magyarországon, Szlovákiában, Romániában és Bulgáriában végeztük. Ekkor merült fel bennem a kérdés: hogy fogjuk megmondani, hogy a véletlenül kiválasztott népességmintáinkból ki is a cigány?

Én 1988-tól az UCLA-n dolgoztam, s nagyon kiváló kollégáim foglalkoztak az etnikai identitás kérdésével, sorolhatnám a névsort, a legkiválóbbak Rogers Brubaker (2004) és Edward Telles (2004) voltak. Brubaker a primordialista etnicitásfelfogás nagy ellensége volt. „Az etnikum nem egy dolog, hanem a világról alkotott perspektíva” – írta egyszer. Telles viszont Brazíliával foglalkozott, s remek könyvet írt az osztály és az etnicitás bonyolult össz-

szefüggéséről. Brazíliában a népesség mintegy felének van valamiféle fekete felmenője a családfájában (ez a szerintem egyértelműen rasszista amerikai közvéleményben, ahol az „egy csepp vér” elve uralkodik, azt jelentené, hogy ezek „feketék”, „négerek”, afrikai-amerikaiak). Brazíliában azonban, aki a társadalmi foglalkozási-vagyoni hierarchián felfelé emelkedik, az „kifehéredik”, a sötét bőrszínű pénzügyi mágnást is fehérnek fogják tekinteni. (Ez valamelyest változott, az USA-beli afrikai-amerikai polgárjogi mozgalom arra biztatja a magas állású vagy nagy jövedelmű sötétebb bőrszínűeket, hogy vallják magukat feketének.)

Nagy hatással volt rám Mary Waters nagyszerű *Ethnic Options* című könyve (Waters 1990; vö. Waters 1999) is, mely azt mutatta ki, hogy különböző etnikai eredetű második-harmadik generációs amerikaiak különböző szempontok szerint választják ki, hogy mi az etnikai identitásuk: magyarok, olaszok, írek, magyar-amerikaiak, olasz-amerikaiak vagy amerikaiak. Igaz.

Waters kiemeli, hogy az afrikai-amerikaiaknak nincs választásuk, őket bőrszínük vagy vélt származásuk alapján klasszifikálják mások feketének, s a polgárjogi mozgalom miatt ezt többnyire (bár távolról sem mindig) a klasszifikáltak is elfogadják. Ha Obama édesapja olasz lenne, akkor, mivel az édesanyja fehér amerikai volt, mondhatná magáról, hogy fehér amerikai. Nagy botrány lett abból, amikor egy mexikói szülőktől származó bírót Donald Trump „lemexikóizott”. Egyik legutóbbi könyvében viszont Waters kimutatta, hogy ez nem működik a karibi szigetektől származók esetében, nem fogadják el, ha őket feketének vagy afrikai-amerikainak tartják, amikor ők saját magukat jamaicaiaknak vagy kubaiaknak tekintik.

Rogers Brubaker kitűnő diákja, Mara Loveman nagyszerű disszertációt írt a népszámlálások klasszifikációs rendszereiről. Az, hogy milyen fajokat, illetve etnikumokat különböztettek meg, az USA-ban is hihetetlen mértékben változott, s ami ennél is fontosabb: az is változott, hogy ki határozza meg, ki milyen faj vagy etnikum kategóriájába tartozik, akár a népszámlálásnál, akár az anyakönyvezésnél (Loveman 1999, 2014).

A polgárjogi küzdelmek előtt például az anyakönyvezésnél az újszülött „faját” az orvos vagy baba határozta meg, a szülőanyát meg sem kérdezte senki. A népszámlálásnál a 20. század végéig a kérdezőbiztos döntötte el, kinek mi a faja vagy etnikuma – csak az utolsó néhány népszámlálás során bízták a választ a válaszadóra, s legújabban már azt is megengedik, hogy valaki két fajt/etnikumot jelöljön meg (három fajt már nem lehet választani, s a kérdésre a választ megtagadni sem lehet).

Ezen tanulságokkal s a nemzetközi survey-t előkészítendő írtuk meg 1998-ban Ladányi Jánossal *Ki a cigány?* címmel tanulmányunkat (Ladányi és Szelényi 1997).² Voltak sajnos, akik a cikket Kemény és tanítványai cigánykutatásának a kritikájaként értelmezték. Sajnos Pista maga is így gondolta, s már említett 2007-es interjújában „ostoba és nevetséges” cikknek nevezte írásunkat. Az igazság az, hogy mi Kemény konstruktivista episztemológiai kiindulópontjával („Cigány az, akit a környezete annak tart.”) egyetértettünk, s ma is egyet értünk, egy apróbb kiegészítéssel.

2 A vita fontosabb tanulmányai: Havas, Kemény és Kertesi (1998); Ladányi és Szelényi (1998a); Kertesi (1998); Ladányi és Szelényi (1998b); Neményi (1999).

Én Max Weber mellett (akinek egyébként szintén van egy korai „konstruktivista” elmélete nemzetéről, fajról és etnikumról) (Weber 1992) legfőbb tanítómesteremnek Pierre Bourdieu-t tartom (akit sajnos Pista ki nem állhatott).

Bourdieu projektjének fő célja az volt, hogy alternatívát találjon az általa (s általunk) hamisnak tartott szubjektivizmus-objektivizmus ellentéppárnak. A naiv konstruktivizmus voluntarista szubjektivizmus, bármiről, bárkiről bármit mondhatok, ha azt „autentikusan” teszem. Nem ritka ez a felfogás a posztmodern gondolkodásban. Az objektivizmus viszont a társadalmi jelenségeket is a természeti jelenségekhez hasonlóan adottnak, az emberi cselekvés által megváltoztathatatlanak tartja (nevezhetjük ezt naiv pozitívizmusnak, vagy Lukács-csal szólva eldologiasodásnak, *Verdinglichung*nak). Bourdieu kulcskategóriája a „praxis”, a társadalmi gyakorlat. A társadalmi jelenségek társadalmi konstrukciók, de azok ágensek közötti harcokban alakulnak ki. Ilyen *par excellence* a faji/etnikai/nemzeti besorolás, de ilyen még a genderbesorolás is (amint azt napjainkban éppenséggel a sportban a női nem meghatározása körüli harcokban látjuk). Ezért vettük át Bourdieu-tól a „klasszifikációs küzdelmek” fogalmát.

Nem következményektől mentes, hogy ki kit tekint magyarnak, romának, feketének vagy ázsiaiinak. Egy jelentős kultúrpolitikusunk egyik kiváló művészünkéről azt mondta: „ő a külföldön magyarnak számító író”. Amikor egy újságíró megkérdezte Nemes Jeles Lászlótól, hogy ő magyar-e vagy francia, s a filmrendező azt válaszolta: „ez egy nehéz kérdés”, volt újság, amelyik ezt hazaárulásként értelmezte, pedig Nemes Jeles csak az identitások sokféleségéről és sokféle értelmezhetőségéről beszélt – nagyon pontosan. Minden más nemzeti/faji/etnikai identitáshoz hasonlóan ez áll a roma identitásra is.

Van, aki magát romának tekinti, van, aki nem, egyesek bizonyos embereket különböző megfontolások alapján romának klasszifikálnak, bár lehet, hogy mások nem ezt teszik. Ráadásul ezek a klasszifikációk a klasszifikátorok és klasszifikáltak érdekeitől függnék. Arra a kérdésre, hogy „ki a cigány”, csak egy lehetséges tudományos válasz van: az attól függ – s a kutatás feladata annak feltárása, hogy ki kit, milyen körülmények között tart romának, s az így klasszifikáltak mikor milyen körülmények között fogadják ezt el.

Arra a kérdésre például, hogy ki afrikai-amerikai, csak a rasszistáknak van egyértelmű válaszuk: akinek a vérében egy csepp „néger” vér van.

Episztemológiailag tehát nincs alapvető vitánk Keménnyel és munkatársaival. Cikkünk mindössze módszertani kételyt akart ébreszteni az ilyen típusú kutatásokkal kapcsolatban. Persze cigány az, akit a társadalmi környezetének tart. No de honnan tudom meg, hogy mi a társadalmi környezet véleménye? Ki az a társadalmi környezet?

Egységes-e a klasszifikáció, vagy vannak benne különbségek attól függően, hogy kit kérdezek a környezetből? S mit szólnak ehhez a romák? Ők mikor, mennyiben tartják magukat cigánynak vagy romának vagy magyarnak vagy románnak?

Mindez nem von le semmit Kemény 1971-es kutatásának az értékéből. Amint írtam, az 1893-as felmérés óta ilyen kiváló kutatás a témában nem született Magyarországon, s ez a kutatás episztemológiájában még az 1893-as kutatásnál is kiválóbb (nem fogadja el az etnicitásnak származás vagy antropológiai jegyek alapján történő definícióját). Ezért mélyen megemelem a kalapomat előtte. Maradjunk ennyiben.

Hivatkozott irodalom

- Bendix, Reinhart és Seymour Martin Lipset (1959): *Social Mobility in Industrial Society*. Berkeley: University of California Press.
- Bourdieu, Pierre (1997): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In *A társadalmi rétegződés komponensei*. Angelusz Róbert (szerk.). Budapest: Új Mandátum, 156–177.
- Brubaker, Rogers (2004): *Ethnicity without Groups*. Cambridge: Harvard University Press.
- Featherman, David, F. Lancaster Jones és Robert M. Hauser (1975): Assumptions of Social Mobility in the US. The case of occupational status. *Social Science Research* 4(4): 329–360.
- Ferge Sándorné, Kemény István, Láng Györgyné és Mód Aladárné (1966): *Társadalmi rétegződés Magyarországon: 15 000 háztartás 1963. évi adatai*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Gerber, Theodore P. és Michael Hout (2004): Tightening up: Declining Class Mobility During Russia's Market Transition. *American Sociological Review* 69(5): 677–703.
- Gorz, André (1975 [1967]): *Socialism and Revolution*. London: Allen Lane.
- Gorz, André (1983 [1980]): *Farewell to the Working Class. An Essay on Post-industrial Socialism*. London: Pluto Press.
- Havas Gábor, Kemény István és Kertesi Gábor (1998): A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren. *Kritika* 27(3): 31–33.
- Kemény István (1967): *A társadalmi mobilitás összefüggései*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Kemény István (1972): A magyar munkásosztály rétegződése. *Szociológia* 1(1): 36–48.
- Kemény István (1976): *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról*. Budapest: MTA Szociológiai Intézet.
- Konrád György és Szelényi Iván (1971): A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai. *Valóság* 14(12): 19–35.
- Kertesi Gábor (1998): Az empirikus cigánykutatások lehetőségéről. *Replika* (29): 201–221.
- Ladányi János és Szelényi Iván (1997): Ki a cigány? *Kritika* 26(12): 3–6.
- Ladányi János és Szelényi Iván (1998a): Az etnikai besorolás objektivitásáról. *Kritika* 27(3): 34–35.
- Ladányi János és Szelényi Iván (1998b): Még egyszer az etnikai besorolás „objektivitásáról”. *Replika* (30): 179–181.
- Ladányi János és Szelényi Iván (2004): *A kirekesztettség változó formái. Közép- és délkelet-európai romák történeti és összehasonlító szociológiai vizsgálata*. Budapest: Napvilág.
- Loveman, Mara (1999): Making Race and Nation in the United States, South Africa and Brazil. *Theory and Society* 28(6): 903–927.
- Loveman, Mara (2014): *National Colors – Racial Classification and the State in Latin America*. Oxford: Oxford University Press.
- Márkus István (1973): Az utóparaszttság arcképéhez. *Szociológia* 2(1): 56–67.
- Miller, S. M. (1968): *Social Class and Social Policy*. New York: Basic Books.
- Neményi Mária (1999): Mi lesz itt 2050-ben? Kis roma demográfia. *Amaro Drom* 9(11): 13–15.
- Szelényi Iván (1992 [1988]): *Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Telles, Edward E. (2004): *Race in Another America*. Princeton: Princeton University Press.
- Waters, Mary C. (1990): *Ethnic Options*. Berkeley: University of California Press.
- Waters, Mary C. (1999): *Black Identities, West Indians Dreams and American Realities*. Cambridge: Harvard University Press.
- Weber, Max (1992): Etnikai közösségi kapcsolatok. In uő: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 2/1*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 91–107.